

Najaar 2002 werd ik gevraagd een lezing te houden over de binnentuin bij kasteel Heeswijk, in 1939 ontworpen door L.W. Copijn (1878-1945). De ontmoeting met een 'informant', geboren en getogen in de voorburcht bij het kasteel zorgde voor een verrassende doorbraak in het voorbereidende onderzoek. De dubbele en gedeeltelijk verholde geschiedenis van de binnentuin werkte ik uit tot een tweetal 'spreekjes', hier beknopter samengevat.

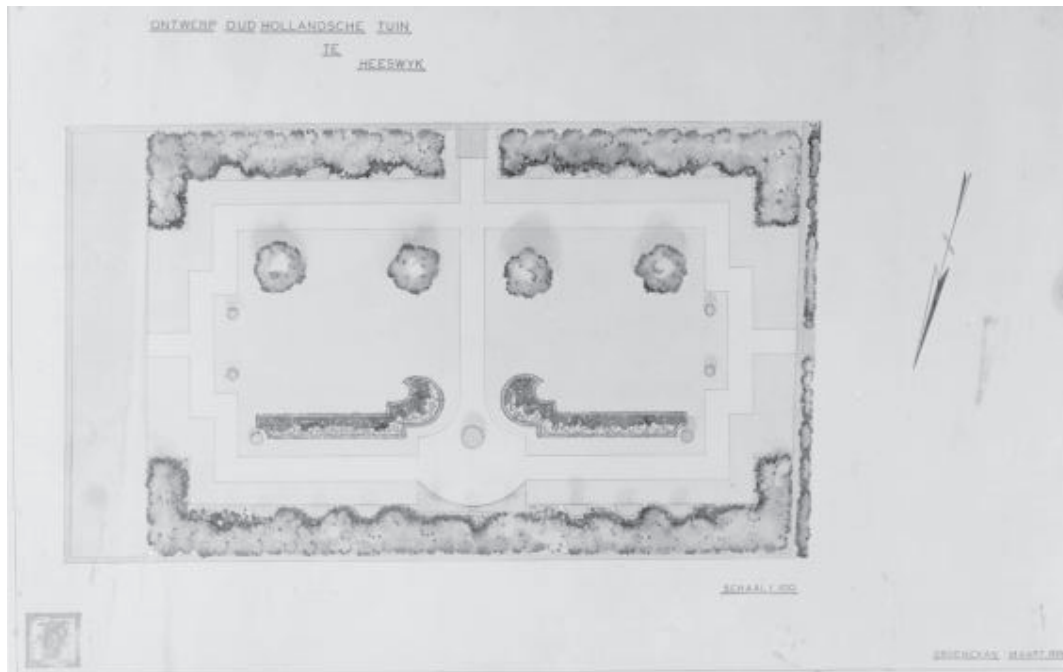
ER WAS EENS...

Mariëtte Kamphuis

Er was eens een baron. Hij heette Guillaume Charles Othon Alexandre Manuel Henri Joseph Marie Ghislain, baron van de Bogaerde van Terbrugge en Moergestel. Maar voor het gemak werd hij wel baron Willem of Willy genoemd. Hij werd in 1882 geboren en hoewel hij was opgeleid als landbouwkundig ingenieur, koos hij voor een militaire loopbaan. Na de Eerste Wereldoorlog werd hij diplomaat en werkte hij in Rio de Janeiro, Boekarest en Boedapest. Toen hij 58 werd, koos hij voor een rustiger leven, dat hij wilde delen met de achttien jaar jongere Albertine van Heeckeren van Kell (1899-1994).

De baron en baronesse wilden graag gaan wonen op het familiekaasteel Heeswijk, maar op dat kasteel rustte sinds 1895 een vreemde betovering. In dat jaar stief baron Willems oud-oom Alberic (1829-1895), de toenmalige eigenaar van het kasteel, en hij liet een bijzonder testament na. Als erfgenamen wees hij de kinderen van zijn neef Henri aan, dat waren baron Willem en zijn broer Othon. Maar zij mochten niet zelf over de erfenis beschikken totdat de jongste broer, Othon, 80 jaar zou worden. Intussen werden bewindvoerders aangesteld, de notarisfamilie Van Zinnicq Bergmann in Den Bosch. Het kasteel mocht niet worden bewoond, maar moest voor het publiek toegankelijk zijn om de daar in de negentiende eeuw tot stand gekomen verzameling te kunnen bewonderen.

In overleg met de bewindvoerders bedacht baron Willem een slim plan. Hij zou niet in het kasteel gaan wonen, maar het koetshuis op de voorburcht laten verbouwen tot een comfortabele woning. Bij een fijn huis hoort ook een fraaie tuin en dus liet hij ook een ontwerp maken voor een nieuwe binnentuin, naast het koetshuis.

Ontwerp Oud Hollandsche tuin te Heeswijk, Groenekan maart 1939, door L. Copijn
(Coll. Wageningen UR, Speciale Collecties)

Familie Copijn, boomkwekers en tuinarchitecten

De ontwerper, L.W. Copijn (1878-1945), was een telg van de boomkwekers- en tuinarchitectenfamilie Copijn in Groenekan, een bedrijf dat rond 1800 ontstond en - steeds overgedragen van vader op zoon - uitgroeide tot een gerenommeerd bedrijf.

De beroemdste ontwerpopdracht van de familie was wel de parkaanleg rondom kasteel De Haar bij Haarzuilens. Dit plan kwam tot stand in nauwe samenwerking tussen Hendrik Copijn (1842-1923), opdrachtgever baron Van Zuylen en architect P.J.H. Cuypers en zijn zoon J.Th.J.

Cuypers. Rondom het grotendeels vernieuwde kasteel kwam een verzameling geometrische tuinen te liggen, refererend aan verschillende perioden van de landschapsarchitectuur. Daar omheen werd een uitgestrekt landschapspark aangelegd met omvangrijke vijvers en vergezichten. Hendrik Copijn werkte vanaf 1893 tot vrijwel aan zijn dood in 1923 aan dit park, samen met zijn zoon Lodewijk Wilhelmus Copijn. Deze zoon was in 1939 verantwoordelijk voor het ontwerp van de zogenoemde 'Oud Hollandsche' binnentuin bij kasteel Heeswijk.

Oudhollands

Het begrip 'Oudhollands' ontstond halverwege de negentiende eeuw in een (internationaal) cultureel-maatschappelijk klimaat waarbinnen een grote interesse voor het verleden ontstond en tegelijkertijd werd gezocht naar de wortels van de eigen, nationale (bouw)kunst.

Daarbij werden de kwaliteiten van de rode baksteenarchitectuur met natuurstenen accenten uit de zestiende en vroege zeventiende eeuw herontdekt. Met name deze als heel schilderachtig ervaren architectuur met trapgevels en decoratief metselwerk werd als 'Oud-Hollandsch' omschreven. Nieuwe (negentiende-eeuwse) architectuur die refereerde aan deze bouwkunst kreeg later het stempel 'neorenaissance'.¹

In 1889 verscheen ook een historisch overzicht van de Nederlandse landschapsarchitectuur, door Leonard Springer (1855-1940) getiteld '*De Oud-Hollandsche tuinkunst*'. Hij vroeg zich hierin letterlijk af "*hoe een Oud-Hollandsche tuin er eigenlijk uit zou hebben gezien*" ... Waarop hij onmiddellijk opperde dat die vraag sneller was gesteld dan beantwoord want "*de tuinkunst heeft evenals de zusterkunsten haar ontwikkelings-geschiedenis en het hangt er dan maar van af welk tijdvak men neemt.*" 'Oudhollands' bleef binnen de tuinkunst dan ook een rekbaar begrip en geeft veelal aan dat er sprake is van een historiserend ontwerp waarbij vrijelijk wordt geput uit de Nederlandse geometrische tuingeschiedenis, dus tót de komst van de landschapstijl. Vaste kenmerken zijn vooral een symmetrische, geometrische structuur en het citeren van vormgevingsmiddelen die in het verleden veel werden toegepast zoals vormsnoei

(zoals hagen en buxushaagpatronen), het gebruik van tuinbeelden en architectonische elementen als pergola's of berceaux en geometrische waterbassins.

De binnentuin van kasteel Heeswijk

Gezien de middeleeuwse voorgeschiedenis van kasteel Heeswijk lag het best voor de hand hier een zogenoemde Oudhollandse tuin te realiseren. Een tuin die zich vanzelfsprekend voegde in zijn historische omgeving, de voorburcht. In hoeverre kon daarbij nu eigenlijk worden gerefereerd aan een in het verleden bestaande situatie en wat was de toestand van de tuin op het moment dat baron Willem hem liet herinrichten?

De binnentuin eind negentiende eeuw, met leifruit en fruithagen (Coll. BHIC)

Het meest bepalend voor het tuinontwerp was ongetwijfeld de rechthoekige ommuring met een bij uitstek Oudhollands karakter, namelijk in baksteen gemetseld, voorzien van speklagen en zelfs schietgaten. De exacte datering van deze tuinmuren is niet bekend, maar aangenomen

wordt dat ze in de jaren tachtig van de negentiende eeuw zijn gebouwd of herbouwd in het toenmalige bouw- en restauratieproject van het kasteel in opdracht van de broers Van den Bogaerde en hun Bossche architect Snickers.² Precies de tijd dus dat de Oudhollandse bouwtrant en vogue was.

Verondersteld mag worden dat er toen ook aandacht was voor de tuinaanleg binnen de muren. Vooralsnog is er één summiere plattegrond van de tuin – uit 1892 – bekend. Hierop heeft deze een eenvoudig geometrisch karakter, met een kruisvormig padenplan, vier rechthoekige perken en een rondlopende rechte border langs de tuinmuur. Daarnaast bestaat er een foto waarop te zien is dat het gebouwtje grenzend aan de binnentuin, op het voorplein, waarschijnlijk een volière of vogelren is en één (ongedateerde) foto die een deel laat zien van de inrichting van de tuin.

Hierop is leifruit (espaliers) zichtbaar tegen de tuinmuren; staat er een tuinornament op de kruising van de paden; in de rechthoekige perken groeit gras en langs een deel van de paden staan bovendien vrijstaande fruithagen of snoerfruit.³ Misschien refereerde deze negentiende-eeuwse tuininrichting aan een eenvoudige middeleeuwse binnentuin zoals die zich hier mogelijk ooit bevond. De bouwgeschiedenis en inrichting van de voorburcht zijn nog steeds onderwerp van bouwhistorisch onderzoek. Naar de exacte vormgeving en functie van een lusttuin binnen de voorburcht van kasteel Heeswijk is het voorlopig nog slechts raden en heel waarschijnlijk is de tuin in de loop der eeuwen in samenhang met de voorburcht regelmatig van omvang en gedaante gewisseld. Wat wel zeker is, is dat de tuinaanleg uit 1892, binnen de ‘nieuwe’ Oudhollandse ommuring, schoon schip maakte met een totaal andere invulling uit de vroege negentiende eeuw, namelijk een tuinaanleg in landschapsstijl. Op een kaart die gouverneur Van den Bogaerde van het in 1835 door hem aangeschafte kasteel Heeswijk en omgeving liet maken is de binnentuin te zien, zoals de vorige eigenaar C.J. Speelman (1788-1835) die had laten inrichten.⁴ De binnentuin vormde toen één ensemble met

het quasi-natuurlijke eiland in de gracht en een glooiende oeverbelijning rond kasteel en voorburcht. Via een bruggetje kon je zelfs doorwandelen naar het eiland, dat in die jaren een grotere omvang had dan tegenwoordig. Kortom, Speelman had zijn kasteel voorzien van een in die periode gangbare parkaanleg in landschapstijl.

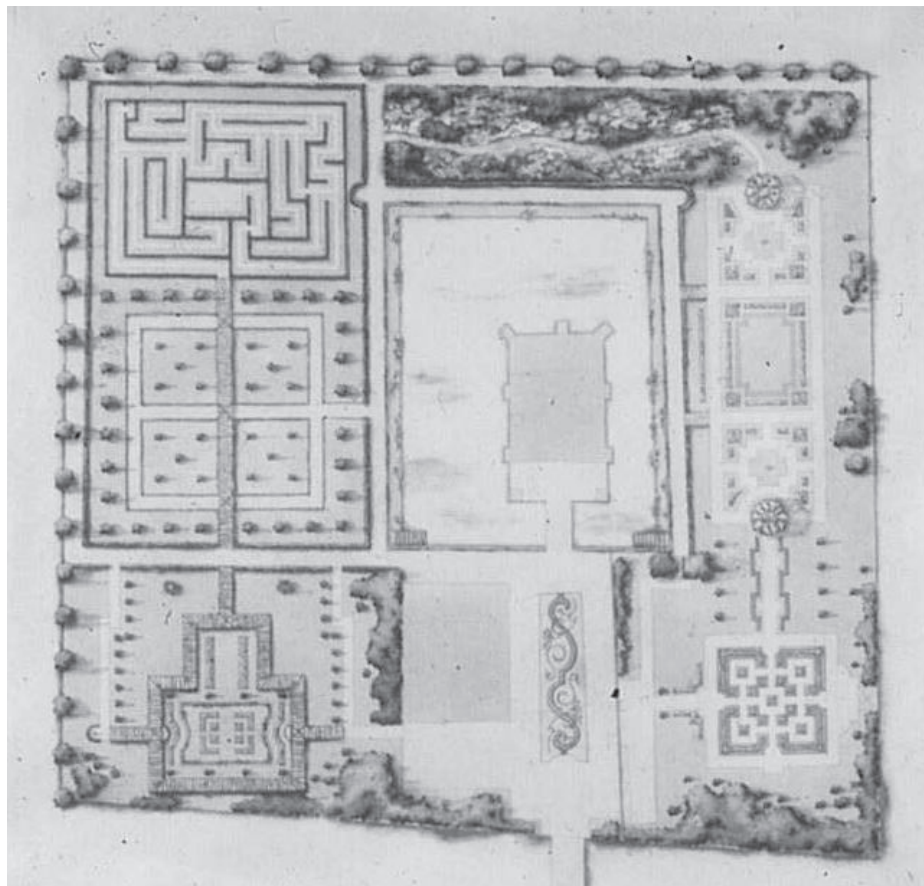
De binnentuin in 'landschapstijl', 1835 (Coll. BHIC)

Ontwerpen in historische context

Terug naar 1939. Duidelijk is nu dat het Oudhollandse ontwerp van Lodewijk Copijn de eind negentiende-eeuwse keuze voor een hernieuwde, min of meer historische inrichting onderschreef, in samenhang met de Oudhollandse of neorenaissance tuinmuren.

In het interbellum kreeg Copijn ook vergelijkbare opdrachten, zoals de aanleg van een tuinencomplex rond de Menkemaborg in Groningen.

Ook het park rond deze uit de veertiende eeuw daterende en in 1705 verbouwde en verfraaide borg was in de negentiende eeuw veranderd in landschapstijl. Het Copijn-ontwerp omvatte bij de entree naar de borg een elegante parterre de broderie en aan weerszijden twee geschakelde series geometrische bloementuinen met vijverbassins, pergola's, een boomgaard en een doolhof. Maar elders in dit ontwerp is ook een niet-historische, slingerende wandeling met gemengde bloemen- en heesterborders opgenomen.⁵ Zowel het plan voor de Menkemaborg als de Oudhollandse tuin van Heeswijk waren historiserende ontwerpen, passend geacht in de specifieke historische context, maar zeker geen reconstructies of restauraties. Eerder werd het verleden als een modellenboek gebruikt waaruit kon worden geput. Daarnaast hielden de ontwerpen rekening met de eigentijdse context en de daarbij horende gebruikseisen. Zo werden naast geschoren taxus en buxus hoogst actuele rozensoorten en andere bomen, planten en bloemen gebruikt.

Ontwerp voor parkaanleg Menkemaborg door H. Copijn & Zn., 1921 (Repr. Wageningen UR)

Eén van de beelden in de Oudhollandse binnentuin (M. Kamphuis, 2003)

Het ontwerp voor de binnentuin is heel eenvoudig, maar voldoet op een efficiënte manier aan een aantal specifieke functies. Allereerst diende de binnentuin vooral als private, besloten familietuin voor de baron en barones, met een gepast representatief karakter. Het midden van de symmetrische plattegrond is georiënteerd op een opening in de tuinmuren naar de gracht. Hier bevindt zich een klein terras. Het rechte padenplan biedt gelegenheid voor een rondwandeling in de tuin. Een afgescheiden ruimte biedt plaats aan een vogelren en volières voor de bijzondere

verzameling tropische vogels van de baron en barones. Verspreid in de tuin is daarnaast gelegenheid gemaakt - onder meer in door hagen gevormde nissen - voor het exposeren van een tweede verzameling, van sculpturen uit de rijke collectie van het kasteel. Deze beeldencollectie draagt bij aan het historische karakter van de tuin.

De beplanting met rozen en bloemen vormde de liefhebberij van de barones. Het gemengde karakter van de bloemen- en heesterborders garandeerde een aantrekkelijke tuin in alle seizoenen. Aan de ontwerp-tekening is af te lezen dat Lodewijk Copijn met name qua beplanting zeker ook een actuele tuin wilde maken, met fleurige en rijk beplante borders, karakteristiek voor de eerste helft van de twintigste eeuw.

Voorbeelden van tuinen die de firma Copijn in de decennia voor 1939 ontwierp, laten goed zien dat de binnentuin van kasteel Heeswijk zeker ook in die meer actuele context moet worden gezien. Historische vormgevingselementen, zoals hagen, vormsnoei, een klassieke geometrische structuur en bloemenslingers, en contemporaine vormgevingselementen

(zoals flagstones en een heel natuurlijke rijke randbeplanting) zijn hierin steeds tot nieuwe varianten vermengd.⁶

Lang en gelukkig...

In het archief Van den Bogaerde bevindt zich een stapel fotoalbums van de baron en barones waarin hun levensjaren op kasteel Heeswijk te volgen zijn.⁷ Hieruit wordt duidelijk hoe belangrijk de binnentuin in hun leven is geweest. Keer op keer vormde de tuin het decor voor de gastvrije ontvangst van familie en bezoek, van heel informeel en gezellig tot meer formeel. In de binnentuin werd volop geleefd. Rond de stenen tafel werden bij goed weer de tuinstoelen opgesteld en werd gekletst en geluierd. Favoriete bezigheden van de barones waren het voeren van de prachtige vogels, het spelen met de verschillende honden en het verzorgen van de bloemen. Als je de foto-albums mag geloven kreeg het sprookje van de binnentuin een happy end: baron Willem en de barones leefden er lang en gelukkig...

Er was eens...

Maar ging het wel zo? In 1958 verscheen er een interview met baron Willem in de Provinciale Noord-Brabantse Courant waarin hij het volgende zei: *“Al tijdens mijn loopbaan als diplomaat besloot ik me hier te vestigen. Niet omdat ik het zo romantisch vind, niet omdat ik niet elders zou kunnen wonen. Maar ik hoor hier thuis; dat begrijpt u toch? Dit is toch mijn huis; dit is mijn land, dit is de grond van mijn geslacht. Ginds en verderop wonen mijn pachters; daar liggen mijn bossen. Waar anders dan hier op dit kasteel, zou dan mijn plaats zijn?”*⁸

Dit citaat doet vermoeden dat baron Willem zich misschien toch niet zo gemakkelijk had neergelegd bij het merkwaardige testament uit 1895 en dat hij zijn positie als kasteelheer eigenlijk zwaarder wilde laten wegen dan ‘slechts’ met de verbouwing van het koetshuis en de aanleg van een nieuwe tuin van 15 x 25 meter. Ook binnen het oeuvre van de tuinarchitectenfamilie Copijn is het ontwerp voor de binnentuin eerder een

voetnoot dan een belangrijk plan. Najaar 2003 werd plotseling het vermoeden van een meer ambitieuze baron Willem bevestigd.

Een schets

Tijdens een interview toverde Rien de Visser, die als zoon van de slotbewaarder in 1947 werd geboren in de voorburcht en er tot 1975 zou wonen, een door zijn familie bewaarde schets tevoorschijn.⁹ Op deze niet-gesigneerde, noch gedateerde tekening stond dat dit een groter plan van Copijn betrof voor kasteel Heeswijk.

Op de schets wordt de zuidelijke laan tot hoofdentree naar het kasteel gepromoveerd en daartoe verbreed, rechtgetrokken (exact in de as van de poort van de voorburcht) en voorzien van een dubbele laanbeplanting en een ruim voorplein bij de voorburcht. De Aa, die relatief dicht zuidelijk langs het kasteel meandert, is in het plan geheel verdwenen en vervangen door een verder van het kasteel gelegen en heel omvangrijke vijverpartij. Twee bestaande lanen vanaf het kasteel in zuidwestelijke richting krijgen een beëindiging in de vorm van een rond 'plein' aan de oever van deze nieuwe vijver. In een straal rondom het voorplein ligt een halfcirkelvormig wandelpad en langs de oevers van de vijver bevindt zich een tweede, slingerende wandeling. Verder is in de kwekerij of moestuin buiten de kasteelgracht, een nieuw tuinontwerp geprojecteerd. In de binnentuin op de voorburcht is niet de Oudhollandse tuin getekend, maar alleen een gebouwtje met een vorm die aan een volière of vogelhuis doet denken.

Archiefonderzoek

De schets riep uiteraard veel vragen op. In de hoop op antwoorden werd het familiearchief Van den Bogaerde geraadpleegd. De hypothese was dat dit plan in relatie stond met voorgenomen restauratieplannen voor het kasteel in de jaren dertig. Een dossier hierover bevat een begroting getiteld 'Chateaux de Heeswijk, Travaux de Restauration, Roermond/Amsterdam 28 juni 1932'.¹⁰ Het totale bedrag voor de

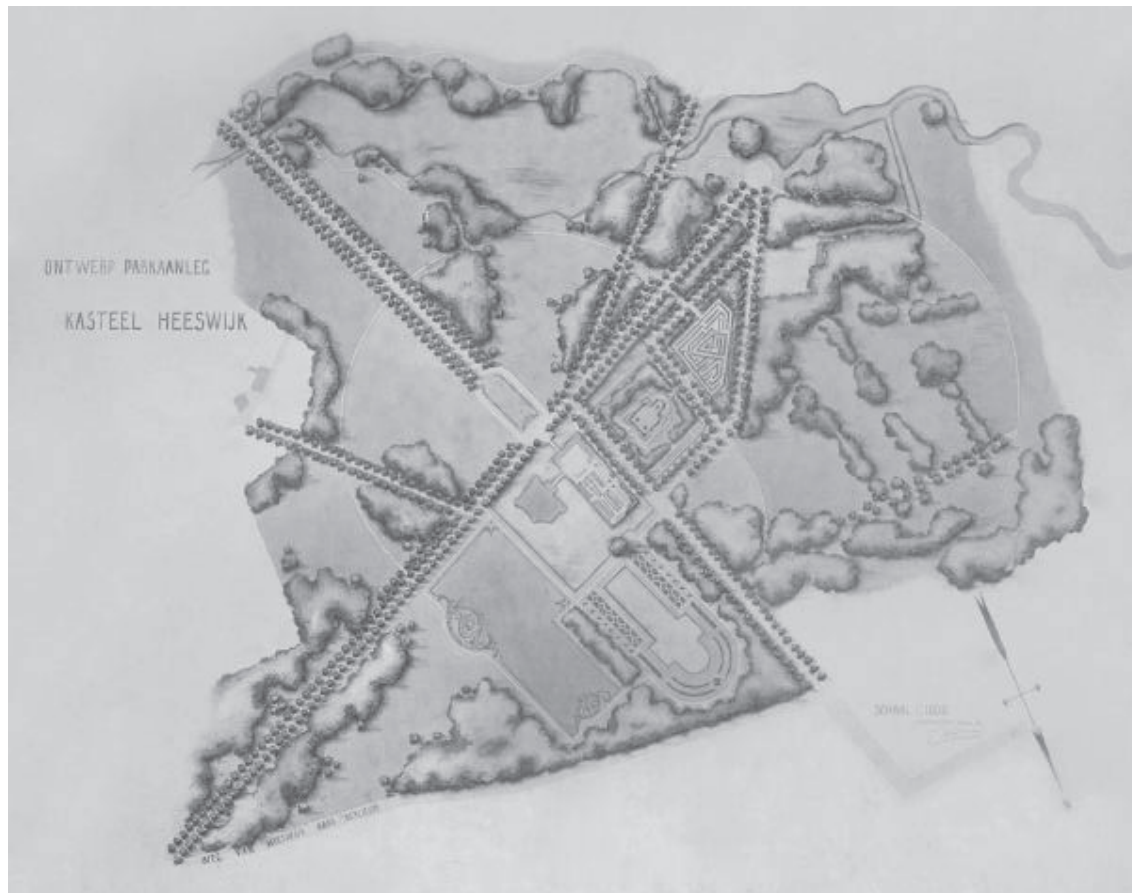
restauratie bedroeg 615.000 gulden. Dit wees op een omvangrijk plan en daarbij vielen vooral zaken op als het realiseren van elektrische verlichting, centrale verwarming en stromend koud en warm (drink)water. Bij de begroting waren geen tekeningen voorhanden, maar wanneer ergens de stad Roermond wordt genoemd, denkt een architectuurhistoricus natuurlijk wel meteen 'Cuypers'. Vervolgens kwam uit een dik pak correspondentie een deel van de briefwisseling over de voorgenomen restauratie boven water, met - inderdaad - vader en zoon, J.Th.J.(Joseph) Cuypers en Pierre J.J.M. Cuypers (1891-1982, de kleinzoon van P.J.H. Cuypers!), beginnend in mei 1932 en eindigend in november van dat jaar.¹¹

Duidelijk werd dat de baron en vader en zoon Cuypers wilde plannen smeedden voor een grootscheepse restauratie annex verbouwing van het kasteel, beslist mede met het doel het kasteel in te richten als woning, met alle comfort die daar op dat moment bij hoorde.

De Cuypers droegen documentatie ter inspiratie aan, waaronder knipsels uit Franse en Nederlandse tijdschriften, een verzameling ansichtkaarten van kastelen in Nederland, België, Luxemburg en Zwitserland en bovendien - pikant detail - een krantenartikel over een gevoerd proces in Duitsland. Baron Willem werd blijkbaar gestimuleerd het testament aan te vechten en zich als kasteelheer te vestigen op kasteel Heeswijk.

Kasteel De Haar

Er dook nog een interessant briefje op, gedateerd "*Paris 6 juni*" en gericht aan "*Mon cher Willy, (...) C'est avec grand plaisir que je vous donne l'autorisation pour votre visite au Haar. (...) l'adresse pour les jardins est : Monsieur Louis Copijn, Groenekan (près Utrecht). Gesigneerd : Etienne*", ofwel baron Etienne van Zuylen van Nijvelt, opdrachtgever voor de 'restauratie' van en parkaanleg rond kasteel De Haar.

Parkaanleg voor kasteel Heeswijk, L.W. Copijn 1932 (Coll. BHIC)

Ontwerp parkaanleg kasteel Heeswijk

De eerder bij kasteel De Haar vruchtbaar gebleken samenwerking tussen de familie Cuypers en Copijn wekte waarschijnlijk hoge verwachtingen bij de baron. Na enig speurwerk verscheen in de studiezaal van de Brabantarchieven een enorme koker, waaruit een verleidelijke ontwerp-tekening van Lodewijk Copijn tevoorschijn kwam en waarvan de ambities de eerder besproken schets nog overtroffen.¹² Dit plan omvat dezelfde grote structurele elementen (de zuidelijke entreelaan met voorplein, de enorme vijver en omliggende landschappelijke parkaanleg), maar daarnaast is rond het kasteel bovendien een collage van geometrische tuinen gepland. Naast de nieuwe geometrische tuin in de moestuin of kwekerij – die ook al op de schets te zien was – is een driehoekige doolhof getekend.

Noordoostelijk van het kasteel projecteerde Lodewijk Copijn een omvangrijke grasparterre met sierlijke buxusornamenten en een geometrische vijver met grand canal-achtige dimensies. Deze vijver ligt rechtstreeks in het verlengde van het kasteel, dat in deze context als residentie van baron Willem gezien moet worden. Aan de kant van de Gouverneursweg is dit parkdeel door bossages afgeschermd. Het is dus alleen vanuit het kasteel optimaal te genieten. Deze constructie doet denken aan het waterwerk dat Hendrik Copijn bij De Haar eerder aanlegde.

Ook de binnentuin is van een nieuw geometrisch tuinontwerp voorzien, met rondom verschillende opstallen, waarschijnlijk dieren(vogel)verblijven, een (mogelijk verdiepte) grasparterre en geometrische bloemperken en -slingers, decoratieve buxusranden en rondom natuurlijker beplante bloem- en heesterborders (vergelijkbaar met het ontwerp voor de Oudhollandse tuin).

Verder vormde de geprojecteerde deeltuin in de moestuin of kwekerij ongetwijfeld een belangrijk facet van het totale parkontwerp. Anno 1932 lag deze tuin er waarschijnlijk alles behalve florissant bij. Dit stukje landschap bij het kasteel kende al verschillende verschijningsvormen. In de achttiende eeuw lag hier een sterrenbos, nog zichtbaar op een kaart uit 1803. Vrij snel daarna moet de plek een verandering hebben ondergaan, want op een kaart uit 1816 is een kruisvormige plattegrond zichtbaar en functioneerde het terrein als moestuin.¹³ Eind negentiende eeuw werd in het midden van deze tuin een grote kas gebouwd, naar een ontwerp van de 'familie-architect' Snickers (1887).¹⁴

In 1932 was de kas inmiddels flink vervallen en misschien zelfs al gesloopt.¹⁵ Lodewijk Copijn maakte dus een nieuw deelplan, dat veel doet denken aan een deeltuin binnen het ontwerp voor de Menkemaborg (1921). Omdat daar de deeltuin ook werkelijk is gerealiseerd, geeft deze enigszins een indruk van de tuin die voor kasteel Heeswijk gepland was: een verdiepte geometrische bloementuin in het midden met daar omheen een berceau of loofgang, waarschijnlijk met klimrozen beplant.

Terwijl de collage van geometrische tuinen vooral het gebied ten noorden van het kasteel domineerde, bepaalde de grootschalige vijver met omringend park het karakter zuidelijk van het kasteel. Zoals gezegd moest hiervoor de langs het kasteel meanderende Aa volledig worden gedempt, verplaatst dan wel vergraven.¹⁶ Nu was er precies in 1932 meer aan de hand met de Aa, want het riviertje werd in deze periode gekanaliseerd. In de context van deze kanalisatie is ongetwijfeld het idee gerezen de Aa dan maar helemaal te verplaatsen. Een kostbare aan gelegenheid, die de helft van de totale begroting van het plan Copijn in beslag nam.¹⁷

Een sprookje

Het ontwerp refereert in alle opzichten aan de parkaanleg rond kasteel De Haar. Voor zowel Joseph Cuypers als Lodewijk Copijn was 'de restauratie' van De Haar een belangrijke leerschool geweest en blijkbaar hoopten ze in Heeswijk, samen met baron Willem, iets vergelijkbaar indrukwekkends tot stand te brengen.

Maar het bleef allemaal een sprookje. Het zou de baron niet lukken de grootse plannen te realiseren, financieel noch juridisch. Hij moest genoegen nemen met een eenvoudiger verblijf in het koetshuis en een bescheiden - Oudhollandse - tuin, die blijkbaar als later alternatief door Lodewijk Copijn alsnog werd ontworpen. Wel bleef baron Willem zijn leven lang de zuidelijke toegangslaan naar het kasteel als hoofdentree koesteren. En in deze laan overleed hij tenslotte ook, op hoge leeftijd en in zijn geliefde zwarte mercedes 600.

Nawoord

Op de avond van de kasteellezing (13-11-2003) bleek dat het binnentuin-onderzoek ook de juiste context en datering verschafte voor een serie Cuypers-tekeningen in het kasteelarchief. Zo ontrafelde het binnentuin-onderzoek weer enkele van de geheimen die kasteel Heeswijk nog steeds voor ons bewaart en bleek dat 'schatgraven' in de archieven en een multi-disciplinaire aanpak nog veel aanvullende kennis kunnen genereren.

¹Een wat verwarrend begrip dat tegenwoordig bij voorkeur niet meer wordt gebruikt en is vervangen door Nederlands maniërisme.

²Helaas is er over deze architect nog maar bitter weinig bekend.

³Letta Proper-Pranger attendeerde mij op de overeenkomst van deze hagen met 'les arbres fruitiers en cordon' bij de kasteeltuin van Hex. Zie voor gedetailleerde informatie over fruitbomen en hun snoeiwijzen: Wybe Kuitert en Jan Freriks, *Hovenierskunst in Palmet en Pauwstaart*, 1994.

⁴Brabants Historisch Informatie Centrum (verder: BHIC), toegangsnr.314, Archief Van den Bogaerde van Terbrugge (verder: BT), inv.nr.692, *Kaart van het kasteel Heeswijk en aangelegen eigendommen onder de gemeenten Heeswijk en Schijndel toebehoorende aan Zijne Excellentie Baron van den Bogaerde, gouverneur van Noordbrabant, schaal 1:2500*.

⁵Het ontwerp werd gedeeltelijk uitgevoerd, maar ondertussen vond men in het archief van de borg ook de oorspronkelijke ontwerptekening van de geometrische tuinaanleg rondom de borg in 1705 terug, passend bij de toenmalige verbouw en verfraaiing. Sindsdien is steeds meer van de tuinen gerestaureerd in de geest van deze tekening, in de jaren tachtig mede onder leiding van Copijn Utrecht.

⁶Een goed beeld hiervan geeft een boekje dat H. Copijn & zoon zelf uitgaf medio 1930, getiteld *Tuinarchitectuur* en dat foto's bevat van een aantal door hen ontworpen tuinen.

⁷BHIC, toegangsnr.314, BT, inv.nr. 403a-f.

⁸Gereproduceerd in: R.W.A.M. Cleverens, *Kasteel Heeswijk en de geslachten Van den Bogaerd van Terbrugge*, 1991.

⁹Rien de Visser: *'De slotbewaarder, ook wel poortwachter genoemd, werd door de bewindvoerder aangesteld ter uitvoering van het testament van jonker Alberic (1895). De slotbewaarder en zijn familie waren van 1897 tot 1949 de enige bewoners van het kasteel (behoudens een bewoning van enkele jaren van de Entresol door de oud-directeur van 'de tram'). Taken waren de algehele bewaking van en toezicht op het kasteel en de dagelijkse zorg voor het interieur en (resterende) collectie van het kasteel. In wezen een combinatie van portiersfunctie en dagelijks beheer. Daarbij was hij ook de gids van het kasteel. Mijn vader kreeg daar nog bij de zorg voor de levende have van baron Willem (vogels in allerlei soorten), van het dagelijks voeren tot het broeden (via broedmachine) en slachten van gevogelte voor de dis van baron Willem, waaronder kippen, eenden, ganzen, duiven en zelfs zwanen - voor de jaarlijkse bijeenkomst van de Zwanenbroeders in Den Bosch - en niet te vergeten het wild, dat elke herfst door de jachtpartijen het loodje legde.'*

¹⁰BHIC, toegangsnr.314, BT, inv.nr. 699.

¹¹BHIC, toegangsnr.314, BT, inv.nr. 395 *Correspondentie van Guillaume C.O. van den Bogaerde, 1899-1974*.

¹²BHIC, toegangsnr.314, BT, inv.nr. 695 *Tekeningen betreffende een aan te leggen plantsoen of tuin bij het kasteel Heeswijk of misschien ook bij kasteel Nemelaer te Haaren, c.1890-1910, 1932, 1957*.

¹³In deze vorm ook zichtbaar op de eerder beschreven kaart van de baron Van den Bogaerde (de voormalig gouverneur van Noord-Brabant), omschreven in noot 10.

¹⁴ BHIC, toegangsnr.314, BT, inv.nr. 694, *Stukken betreffende een plan voor een oranjerie bij het kasteel Heeswijk, 1887, 1892*. Over de kas is in het archief ongetwijfeld nog meer te vinden. Bijvoorbeeld in inv.nrs. 1573-1578 appendix met nagekomen stukken, overgedragen door mr. J.E.Th.M. van Zinnicq Bergmann

m.n. 1578: catalogi betreffende de openbare verkoop van de serre, palmen en kasplanten van kasteel Heeswijk, 1899. Dit werd door mij niet ingezien.

¹⁵ Dit inv.nr. suggereert dat de serre werd verkocht, maar er bestaan foto's van een kas in vervallen toestand waardoor ik vermoed dat een verkoop niet plaatsvond. Nader onderzoek is hier op zijn plaats.

¹⁶ Inv.nr. 700 Over deze kwestie valt veel meer te zeggen. Blijkens deze stukken probeerde de baron later in geval van volledig verplaatsing van de Aa in het kanalisatieproces financiële genoegdoening te krijgen in verband met '*onherstelbaar verlies aan natuurschoon*'. Mogelijk de reden voor de huidige oplossing gekozen is?

¹⁷ BHIC, toegangsnr.314, BT, inv.nr. 395, brief L. Copijn 2 oct 1932. Het handschrift van Lodewijk Copijn is niet goed leesbaar waar hij zijn totale begroting omschreef, het genoemde bedrag lijkt 350.000 gulden, maar dit is exorbitant meer dan de begroting van Voorhoeve (40.000 gulden). Anderzijds noemt Voorhoeve in zijn omschrijving geen dergelijk groot waterwerk. Maar de begroting voor de parkaanleg van De Haar bedroeg anno 1900 (toen overigens nog lang niet voltooid) circa 55.000. Zie: P.F.M. Oosterhout en H.M.J. Tromp, *Restauratieplan park en tuinen Kasteel de Haar*, Haarzuilens, 1999, p.13.